

ENTREVISTA AMB MARIA BENEYTO

Lluís Alpera

NS TROBEM A CASA DE MARIA BENEYTO.

P.- En primer lloc, parlarem de la teua condició d'escriptora bilingüe i voldriem que ens explicares un poc els condicionaments o les circumstàncies per les quals la teua infància va transcórrer tant a València com a Madrid.

R.- Sí, clar que me'n recorde. Vaig viure a Madrid com saps, completament aïllada de la nostra llengua. Els meus pares parlaven castellà, la meua formació, la poqueta que he tingut, doncs en castellà també. I clar, no tenia ningú que m'encoratjàs. La cosa va començar quan vaig tornar a València.

P.- Els dos parlaven castellà a casa amb tu?

R.- Sí, els dos. Llevat d'algun acudit o conte, alguna exclamació així un poquet intempestiva, quan mon pare s'enfadava. I ma mare tan sols deia "Mare Meua!". I la veritat és que ho deia molt.

P.- Amb el temps, la mare i el pare et deien que la llengua, el valencià, et serviria de ben poc?

R.- Sí. Quan jo vaig començar a practicar el valencià, ma mare s'oposava prou. Pensava que no feia "fi", que era de gent de poble, de gent de baixa extracció. Que els que volien ser alguna cosa, ser importants, ser "senyors" havien de parlar castellà. Ho deia de bona fe, perquè era també el que li havien ensenyat.

P.- I que et serviria de ben poca cosa per a triomfar en la vida.

R.- Sí, que seria un impediment, perquè la gent important ho miraria malament que parlara una llengua que no era la llengua oficial. Eren, òbviament, uns altres temps.

P.- I davant d'aqueix ambient hostil a la llengua o, si més no, de menyspreu per la llengua del país, tu ¿ per què decideixes escriure en català?

R.- Jo vaig pensar que havia nascut ací, que era valenciana i allò que parlava la gent era el nostre idioma i, per tant, havia de practicar-lo. Tanmateix, com que em resultava més fàcil escriure en castellà, doncs he escrit molt més en castellà que no en valencià. Però jo sempre he tingut aqueixa sensació de tindre un deute que havia de pagar d'alguna manera i que havia de comprendre tot aqueix món i estar al seu si... I m'agradava moltíssim veure parlar la gent i em sonava molt bé, era simpàtic. La gent dels pobles, els meus parents de Catarroja i d'Oliva... m'encantava. Allí sí que m'atrevia a parlar-lo, però ací, a València, no. Em pensava que se'n podrien riure per la meua mala pronunciació i tot allò, però amb els meus parents m'esplaiava i m'hi trobava en la glòria.

P.- Quan tornes a València l'any 1937, als dotze anys, escoltaves sovint el català al carrer?

R.- Sí, però tampoc no massa, perquè la gent que pretenia l'ascens social no parlaven valencià. La gent més humil, sí.

P.- És a dir, els obrers...

R.- Els obrers, perquè com que jo he tingut també molta simpatia als obrers, em sentia molt a gust escoltant-los.

P.- D'on ve aquesta simpatia?

R.- Jo què sé, potser perquè mon pare era socialista. Em sentia més a gust. Els comprenia millor. Pensava en la injustícia de la seua situació. Em posava en el seu lloc moltes vegades. I això era quelcom que em pertanyia també. Em posava al costat d'ells inconscientment, segurament per les idees que mon pare m'havia tramés d'alguna manera.

P.- Quan va morir ton pare?

R.- Va morir quan jo era ben jove: tenia tretze anys. Encara no havia acabat la guerra. Va ser un accident molt absurd. Estaven a punt de mobilitzar-lo, i als qui estaven en aquesta situació els posaven un distintiu, i els dedicaven a serveis auxiliars i, quan hi havia un bombardeig, ell anava a auxiliar la gent, a conduir-los als refugis i tot això. I en una d'aquestes circumstàncies, una metralla el va ferir en un turmell. No varen donar-li cap importància. Va vindre a casa, el vaig curar amb alcohol, car ma mare tenia cataractes i no podia fer-ho. (Jo pràcticament era una xiqueta, amb mon pare malalt i ma mare cega. Tot un drama, com pots imaginar, Llavors vaig curar-lo, vaig atendre-lo el millor que podia, però allò que semblava una raspadeta de no res, la veritat fou un mal greu que anava complicant-se i quan se n'adonàrem, se li havia fet la cama plena de pus... Jo havia de fer les cures, patint com no tens idea en sentir que es queixava moltíssim, i que la ferida feia mala olor. De fet, jo em posava malalta en cada cura que havia de fer. Fixa't en quina situació em trobava. A més, havia d'anar a escola, a classes nocturnes per a completar un poquet la meua formació que ja havia quedat prou minvada.

P.- En castellà, naturalment.

R.- En castellà, sí. Vivia unes circumstàncies històriques importantíssimes i no m'assabentava de res. Després he volgut fer una novel·la de tota aquella situació, de la València que vaig viure, que sembla un tema interessant, i no me'n recorde de res, perquè vivia immersa en el món de ma casa, i allò de curar mon pare era un martiri que m'aïllava de tot. Per abreujar et diré que es va declarar una gangrena, el vàrem portar a l'hospital, li varen tallar la cama. Ell era diabètic, cosa que no sabíem a casa, i allí es va quedar.

P.- De tota manera, tu...

R.- Vull dir-te que mon pare va morir l'any 38 i no va tindre temps d'alliçonar-me. A més ell no parlava el valencià, perquè vivia en el món de les coses franceses. Era fill de francesa, quasi era més francès que espanyol, i les nostres coses li esvaraven un tant...

P.- Tu m'has dit que ell va entossudir-se a anar a Madrid perquè tenia aspiracions d'autor dramàtic en castellà...

R.- Sí, t'he de dir una cosa perquè pot ser important. En tornar ací va fer una lletra de la *Internacional* en valencià.

P.- Ah, això no ho sabia. Potser fóra per encàrrec.

R.- No sé si seria per encàrrec o de *motu proprio*, no ho sé. El que sí sé és que tenia moltes faltes gramaticals.

P.- De tota manera, ell no utilitzava el català?

R.- No. Només que per a aquestes coses. Quan anava a Oliva a veure els parents, pense que sí.

P.- ¿Creus que la llengua de relació dels teus pares, que com m'has dit fou el castellà, venia imposada per la mare quan eren nòvios, ja que ella creia que el valencià no servia per a res? Pense que, almenys, ton pare li trobava alguna utilitat...

R.- Precisament perquè era més humil.

P.- Quan més humil és algú més prejudicis pot tenir en contra de la pròpia llengua. És el que els sociolingüistes anomenen l'autoodi. Tenen odi a la pròpia llengua. Creuen que es un estigma que els impedeix de ser més "fins", més elegants, i de poder integrar-se en la societat dominant que utilitza l'altra llengua, el castellà. Bé, anem a deixar aquest capítol que com has dit ha estat trist i d'altra banda...

R.- He contat allò de mon pare perquè la seua mort va impedir el meu desenvolupament...

P.- En un sentit va ser negatiu, però en l'altre va ser edificant perquè va contribuir a la teua formació humana solidària. Vas haver de ser dona abans de temps amb una càrrega i una responsabilitat familiar que no te l'esperaves i que segurament no et corresponia tan jove. Però abans de morir, en el temps lliure ell t'estimulava a llegir, et deixava llibres, t'orientava. Quin tipus de literatura te'n recordes que llegia?

R.- Recorde que li agradaven autors francesos: Flaubert i Stendhal; en

general, els novel·listes, els qui no eren poetes, vaja! I la veritat és que ell era també poeta, perquè escrivia les seues obres en vers...

P.- En castellà?

R.- Sí, però ell no arribava més que a Rubén Darío, Villaespesa i tot allò. Tenien certa influència en el seu teatre.

P.- Quan dius Rubén Darío, vols dir que li agradaven els versos sonors, musicals...

R.- Practicava un vers que ara estic intentant de practicar-lo, el dodecasíl·lab, que és molt sonor.

P.- La poesia que fas en castellà quan comences no té res a veure amb això, amb aqueix tipus de simbolisme sonor. En realitat és tot el contrari.

R.- Jo volia jugar a coses difícils. Tenia un llibre que era *Las mil mejores poesias de la lengua castellana* i aprenia la mètrica i practicava i jugava amb allò. Tindria uns setze anys, no en tindria més. Prenent de model la mètrica i la rima vaig fer uns quants llibres per a jugar i fer una cosa difícil. Però em vaig il·lusionar en un, vaig posar-li unes tapetes i ja tenia un llibret. Tenia també un amic del meu germà, un pintor que em va fer unes il·lustracionetes i me'l va enquadrar molt bonic. Em donava molta il·lusió al principi, i després el vaig oblidar completament; però ma mare el va guardar i va pensar que allò era un tresor de la seua xiqueta, que havia fet alguna cosa important. I quan menys m'ho pensava, ma mare em va donar la sorpresa d'editar-lo.

P.- Allò va ser Canción olvidada?

R.- Sí.

P.- Aleshores, això es publica l'any 47 i et donen una sorpresa.

R.- Una sorpresa desagradable perquè ja escrivia una altre tipus de poesia més moderna, ja que havia pres la poesia seriosament, i allò no era jugar a rimes i a mètriques.

P.- Quins llibres cauen en les teues mans quan dius tu que escrivies una poesia més seriosa?

R.- Jo llegia els poetes coneguts: Alexandre, Neruda i Vallejo. He parlat molt amb Estellés de la influència que teníem tots dos d'aquests poetes. Ens interessaven moltíssim en aquella època. I clar, tots els de la generació espanyola del 27: Lorca, Alberti, Salinas...

P.- Ja que esmentes l'Estellés, tu quan el coneixes aproximadament?

R.- Doncs, quan em varen donar el premi València, l'any 53. Pense que li varen fer una injustícia perquè el seu llibre era en valencià i el meu en castellà i, finalment, varen tindre preferència pel meu.

P.- O siga que no hi havia dues modalitats, sinó que atorgaven un sol premi al millor, fora valencià o castellà, i te'l donaren.

R.- Sí, ell va quedar finalista, i va ser molt agradable que després del premi, vinguera a conèixer-me, a saludar-me, i ens ferem amics.

P.- Va ser quan vàreu reconèixer-vos les preferències literàries?

R.- Sí, però també vàrem parlar del tema en moltes ocasions. Tinc un article seu, molt simpàtic, on parlava de la circumstància en què ens vàrem conèixer.

P.- Però tu prèviament ja havies entrat en contacte amb algun altre grup, amb alguns altres que escrivien en valencià abans de conèixer Estellés personalment. Amb quines persones?

R.- Casp, el seu germà Vicent.

P.- Què em dius de Carles Salvador i d'Almela i Vives?

R.- No varen tindre cap influència. És més, coneixien les meues obres en castellà i no em digueren mai: ¿això per què no ho escrius en valencià?.

P.- Potser et consideraven ja una poetessa en castellà, i per tant, ja no entraves dins els seus plantejaments.

R.- Doncs, no ho sé. Potser pensaven que ja era un poquet grandeta per a rebre influències.

P.- Però els Casp no pensaven això

R.- No, els Casp no pensaven això, i el meu veritable primer llibre que va ser *Eva en el tiempo*, fou escrit simultaniàment a *Altra veu*.

P.- Això els germans Casp ho sabien?

R.- Sí. I com ja he dit en altres ocasions, pensaven que el meu valencià era massa corrent i calia catalanitzar-lo. A mi de moment no m'agrada, perquè el que jo sentia era allò que la gent parlava. Em restava passar per la fase cultural.

P.- En aquella època Xavier Casp era més fabrista que aquelles normes valencianes de l'any 1932?

R.- No sé, jo no ho entenia massa bé tot allò.

P.- Però aleshores quan tu li ensenyas el manuscrit, Casp et diu que allò calia catalanitzar-ho?

R.- Sí, clar, totalment. Jo l'havia escrit d'una manera molt corrent i vaig acceptar de grat les seues correccions, car eren els mestres i sabien més que jo.

P.- Tu ets una escriptora a qui la família sempre t'ha parlat en castellà, a més el teu ambient, l'escola, i la formació ha estat castellana, i de sobte apareixes escrivint també en català alhora que ho fas en castellà...

R.- Tenia el propòsit de practicar el bilingüisme literari més sovint, amb més dedicació a totes dues llengües, però em va dominar la facilitat i vaig anar pel camí més directe, més fàcil. Açò ho he de confessar perquè és la veritat.

P.- A partir d'aleshores, sembla que publiques més poemaris en castellà que en català: *Criatura múltiple* el 1954, *Poemas de la ciudad* el 1956, *Tierra viva* també el 1956. I d'altra banda es publica un altre poemari en català: *Ratlles a l'aire*.

R.- Recorde que el vaig escriure al balneari de Cofrents, l'any 1955.

P.- *A petició de Casp, potser?*

R.- No, a petició de ningú.

P.- *I tu li'l dones a Casp perquè pràcticament és l'única editorial que hi ha al País Valencià i ell te'l publica.*

R.- Sí, i, després de publicat, el presente al premi Ciutat de Barcelona, perquè era permés de fer-ho amb els llibres publicats durant l'any.

P.- *Sembla que te'l premien i dos anys més tard, torna a haver-hi una altra edició. Quina repercussió arriben a tenir a València la publicació dels teus dos poemaris en català? Et fa cap de cas la crítica establerta?*

R.- Molt poc, perquè hi havia un crític que era Rafael Ferreres que sempre m'havia dit que el meu futur no era el valencià i, per tant, que havia d'escriure en castellà.

P.- *Però era perquè ell, amb una trajectòria diglòssica, aconsellava tothom de fer el mateix.*

R.- El cas és que no vaig rebre crítiques escrites als diaris, però quan vaig anar a Barcelona vaig trobar-me amb un ambient molt agradable. Recorde amb moltíssim agraiment Carles Riba i l'Espriu perquè no estaven massa en contra del bilingüisme literari, almenys del meu, ja que el comprenien, el disculpaven, a diferència d'algun cas que m'he trobat ací, a València, on han arribat a dir-me que era una traïdora, que havia d'escriure sempre o bé en castellà o bé en valencià, ja que la pràctica bilingüe esdevenia ambigua i desorientadora. Però jo he tingut aquest caràcter que mai no m'ha agradat fer cas a la gent... Sempre he volgut fer allò que em pareixia just, i em pareixia just col·laborar i fer alguna cosa en la meua llengua; però clar la facilitat del castellà, com he dit abans, em podia.

P.- *És que potser uns i altres no se n'adonaven que la teua llengua materna havia estat el castellà i no el valencià.*

R.- En efecte, jo no he estat mai una dissident de la meua llengua.

P.- *Ara sabem millor que la teua llengua a casa, a l'escola i en la teua formació ha estat sempre el castellà. Per tant tu ets una escriptora en castellà que, en un moment donat, com vius al País Valencià i tens amor per la gent que t'envolta i pel llegat històric rebut, decideixes també d'escriure en català. Però sense abandonar mai el castellà que ha estat la llengua en la qual t'has identificat plenament des de ben jove.*

R.- Jo no he pensat mai que haja traït ni a uns ni a altres, no ho he pensat així.

P.- *Què em dius del premi Calvina Terzarolli, per la publicació de la teua primera Antologia general? Em sembla que fou iniciativa d'uns promotors...*

R.- Sí, d'unes escriptores veneçolanes que varen vindre a Espanya i que feien una petita revista que es deia *Lírica Hispana*, que tenia molta difusió. Elles distribuïen els llibres que publicaven per tot arreu, fins a Itàlia van

arribar i allí és on els varen conèixer...

P.- Tu creus que el fet d'escriure d'una manera més "moderna", com has esmentat abans, en el sentit de fer una lírica narrativa, de vers lliure, sense tanta preocupació per la retòrica formal, tu creus que aquesta manera de versificar li anava més al teu esperit de dona lliure, rebel davant les coses. Potser les escriptores veneçolanes també ho valoraren, com també el fet de ser una poetessa en lloc d'un poeta.

R.- Sí, clar; jo sempre he tingut un caràcter independent, he estat una dona independent. Mirava d'escriure de manera més "moderna" en el sentit de reflectir els sentiments, les vicissituds, les diverses maneres poètiques dels grans autors, com Neruda, Vallejo... És a dir, la "nova manera" dels cinquanta.

P.- Amb el premi esmentat, el Calvina Terzarolli, vas obtenir un reconeixement tant a nivell de l'estat espanyol, sobretot a Barcelona i a Madrid, com internacional. De fet, comences a connectar amb dos personatges, un crític literari com Castellet, que vares conèixer a través del Premi Boscán, i després un poeta, Vicent Aleixandre, a Madrid. El que passa és que després hi ha en tu mateixa com una mena de silenci poètic. Tu tenies més expectatives. Què va passar a partir d'aleshores?

R.- Em va interessar més la prosa i vaig interrompre, pràcticament, la poesia llevat d'un volum de *Poesia (1947-1964)*, que em va publicar Plaza y Janés.

P.- A Joan Fuster, quan el coneixes?

R.- El vaig conèixer pels anys 53-55. Precisament, l'any 1955, sent jurat dels premi "València", vàrem organitzar un viatge a l'illa de Tabarca. Pensava aleshores que Fuster ja era una persona interessant, il·legia els seus poemes que m'agradaven moltíssim, tant com els de l'Estellés.

P.- T'agradava, per exemple, Criatura dolcíssima?

R.- Sí, molt. Després ja va fer una poesia més desenfadada i ja m'era un poquet més estranya, però sempre l'admirava i ell era amable amb mi, ens saludàvem i xarràvem. De vegades, amb una mena de tendresa, no massa freqüent en ell, endolçava una mica el meu nom i em deia "Marieta". Tot sense deixar de ser objecte de les seues ironies, com feia amb tothom.

P.- I mai no va insistir en el teu bilingüisme literari, no et va dir res en aquest sentit?

R.- No, i molt de temps em va parlar en castellà.

P.- Però et preguntava què escrivies? Quins projectes tenies?

R.- Una vegada em va fer una entrevista.

P.- Per a quin diari? La tens?

R.- De Barcelona. No la tinc. L'he perduda. Tinc la carta on em demana l'entrevista i em cita al café Lara per a veure'ns i parlar... També va publicar una bona crítica del meu llibre *Poemas de la ciudad*.

Amb Joan Fuster, (Santa Pola, 1955)

P.- En tot cas, sembla que et demana tant material poètic com narratiu per a les dues antologies que publicarà els anys 1955 i el 1958. És evident que Fuster en aqueixa època, comptava amb tu com una escriptora perfectament "integrada".

R.- Pense que sí. Ara sé que el projecte de la reedició de la *Dona forta*, que havia estat suggerit pel mateix Fuster des de la direcció de la col·lecció, va costar-li més de cinc anys dur-lo a terme.

P.- Quan lliures el conte en català La intenció, continues escrivint més contes fins que apareix La gent que viu al món, el 1966?

R.- En tenia algun altre, sí, i després en vaig escriure més per pressió de Sanchis Guarner.

P.- A Sanchis, quan el coneixes, pels anys 60?

R.- No me'n recorde, crec que fou a casa de Casp.

P.- Quan es constitueix l'editorial l'Estel, Sanchis era pràcticament la persona que la portava, i ell de seguida et parla que li has de preparar un llibre de contes. Fou així?

R.- Sí, sí, i no saps amb quina insistència. Venia quasi tots els dies i em demanava com va i què fas, i em corregia les proses. En la poesia em desenvolupava més fàcilment perquè no estava tan pendent de la sintaxi. La veritat és que em va ajudar moltíssim, i li vaig estar molt agraïda perquè va prendre molt d'interés. Aqueix interès que no vaig veure llavors en cap dels altres companys de tasca.

P.- Potser projectava un tant el paper de protecció "filial". Com ho veus?

R.- Potser sí. La seua manera de conduir-se amb mi s'assemblava a la d'un pare alliberat. Ell em trobava bona xiqueta i tot això, i no massa estrafolària, no massa femenina en el sentit de voler cridar massa l'atenció.

P.- És a dir, el que trobaves en Sanchis Guarner era suport intel·lectual i anímic.

R.- Sí, aquell tipus de suport no el vaig trobar aleshores en ningú com en Sanchis Guarner.

P.- Ni en Casp tampoc?

R.- Era una altra cosa...

P.- Aleshores no has trobat mai, en els cercles de la cultura catalana al País Valencià, un personatge com Sanchis?

R.- No, al principi era aspre, però això va durar poquíssim. Quan li vaig donar el segon llibre, *Ratilles a l'aire*, va canviar de seguida.

P.- Valor no et va encoratjar mai en aquest aspecte?

R.- No, no he tingut a penes tracte amb ell, la correcció de la novel·la, la vàrem fer a través de Sanchis.

P.- És a dir, si no hi ha aquest personatge clau que en un moment donat actua d'àngel protector, que t'encoraja per tirar endavant, no saps per tu mateixa eixir del pas, almenys en la teua creació en català?

R.- Això és, perquè jo tinc el complex d'inferioritat i d'inseguretat que em fa quedar sempre un poc estancada.

P.- Això realment ha estat un condicionament negatiu per a la teua contribució a la nostra literatura.

R.- Potser. D'altra banda, crec que si hagués pogut formar un veritable grup amb el Fuster o amb l'Estellés potser tot hagués estat molt diferent per a mi.

P.- És a dir, tu veus ara que generacionalment haguereu pogut agrupar-vos tots tres, però alhora veus que eren personalitats molts fortes i molt individualistes Fuster i Estellés.

R.- I potser també perquè jo era una dona.

P.- Però també te n'adones que ells tampoc van fer un grup, ni tan sols quan Fuster decideix apadrinar decididament l'Estellés l'any 71 amb el famós pròleg al volum 1r. de l'Obra Completa. Per cert, hi ha un altre escriptor de la vostra generació, Santiago Bru i Vidal, què en penses?

R.- Ell sempre ha estat al meu costat, no insistint massa però sí reconeixent allò que escrivia en valencià, sense cap mena de pressió perquè tampoc teníem ocasió de veure'ns massa. És una persona molt simpàtica.

P.- En definitiva, per a tu l'amistat, el consell, la revisió de manuscrits, tota aquesta protecció literària i cultural, tot això t'hagués agradat molt tenir-ho tothora al teu costat. Ho veus normal en un escriptor o potser ha estat per la teua condició d'escriptora bilingüe i de dona aïllada?

R.- Més bé de dona insegura que es creu inculta, i que es creu poc apta. Necessite que em diguen tu vals i pots fer-ho i deus fer-ho tant en valencià com en castellà. En valencià per por de no dominar bé la llengua.

P.- Supose que aquesta és la raó que et va portar a un prolongat silenci en unes declaracions que li feres a Josep Ballester, on manifestaves que havies de fer una mena d'exili interior a la vista que ni uns ni altres, a partir de l'any 1977, et feien massa cas. Però has de pensar que en aquella època, l'any 70, no hi havia cap crítica especialitzada al País Valencià. L'únic crític d'ofici potser era Josep Iborra.

R.- Ara conec que existien unes revistetes i unes coses que abans no coneixia. Podia haver-me posat en contacte amb aqueixes tribunes, de les que aleshores ningú no m'assabentava.

P.- Abans, els poemaris publicats per institucions locals com el teu Vidre ferit de sang no arribaven pràcticament a ningú. Tu m'has dit de tota manera que acostumes a enviar el llibre pel teu compte a alguns crítics i poetes.

R.- També els envie a la premsa, als diaris i a persones aïllades. En aqueix cas, pense que hi hagué també una qüestió política, perquè havia estat substituït un jurat d'un signe per un altre completament contrari, i això va complicar les coses.

P.- Sembla que t'encoratja bastant la publicació de la segona edició de la

Dona forta, que Fuster ja la tenia programada cinc anys abans però que apareix el 1990 i, a més, hi havia un altre escriptor, Josep Ballester, que ja estudiava la teua obra i que fou qui finalment et va preparar l'edició esmentada. Des de quan comences a escriure de nou?

R.- Hi ha moltes llacunes abans de 1990.

P.- El cas és que el 1992 et concedeixen el Premi de les Lletres Valencianes i públiques, entre altres coses, Després de soterrada la tendresa i una antologia poètica, per part del Consell Valencià de Cultura. Bé, tot això et porta segurament a una activitat en català ben interessant. Les institucions i el públic sembla que et donen suport de nou. Ara bé, creus que Vidre ferit de sang i Després de soterrada la tendresa tenen un to diferent dels teus dos primers poemaris en català?

R.- Sí, crec que sí, encara que *Ratilles a l'aire* té alguns poemes que encara m'agraden. Tanmateix, jo en salvaria només uns deu poemes del primer llibre, *Altra veu*.

P.- Hi ha una cosa interessant que voldriem saber: determinats temes, els pot expressar millor en una llengua i uns altres diferents en una altra, això com ho veus?

R.- Pot ser veritat, perquè em sent més intimista en la poesia valenciana. La poesia social no podia fer-la amb la mateixa facilitat que la feia en castellà, perquè era un altre món, altres coses les que jo volia dir. Llavors tornava al meu paradís perdut o quelcom semblant, i em trobava a mi mateixa i parlava de mi mateixa i, quan parlava en castellà, que era l'època de la poesia realista i tot això, pensava més en el món i fugia de mi mateixa i parlava d'uns altres temes: de la relació del món més o menys hostil que m'envoltava. En la poesia feta en la nostra llengua em refugiava més en mi mateixa i parlava d'un clima més idíl·lic, més íntim.

P.- De tota manera "*Ciutat Bombardejada*" (1966) és un poema a banda amb una problemàtica social i cívica, no és així?

R.- Sí, en aquell poema mirava de fer allò que feia en castellà, vull mirar el món que ens envolta i la gent. Allò que no havia fet abans volia fer-ho en la nostra llengua, perquè pensava que també calia mirar el món que tenia al voltant.

P.- No creus que aquesta opció de llengua que havies fet, complementària del castellà, no era traslladar tot açò del món intimista o de reflectir-lo en poemes en valencià, no era part del que tu possiblement ignoraves...? Potser una part del subconscient jugava a identificar-se no sols amb la terra sinó també amb tot allò que més t'hagués agradat, totes aquelles tendreses maternes, familiars, més íntimes que volies expressar-les en valencià.

R.- Sí. Per a mi la poesia castellana era més dura, menys innocent, més conscient de la duresa del món, de la vida de les ciutats, de les injustícies, mentre que aquí em refugiava en una altra cosa, en un altre món

P.- *També hi havia una altra rebel·lió, la rebel·lió cívica i la rebel·lió personal de dona que no tenia el paper necessari, que et porta a una dimensió d'escriptora feminista, no sols a la "dona forta" sinó també de la "criatura múltiple". Aqueixa rebel·lió la portes fins als darrers poemes en català?*

R.- Sí. En el meu darrer llibre inèdit, "Elegies de pedra trencadissa", ho intento. La dona que es plany ara dels seus delers, de les seues preocupacions, del seu món trist i aïllat, mira aleshores per la finestra i veu també els altres.

P.- *En tu aquesta sensibilitat mai no serà producte de laboratori o de filantropia, sinó que suposa que a partir de tota aquesta descripció que m'has fet de patiment real, de drama personal de fer-te major abans d'hora, tot això t'ha portat a una sensibilitat dels altres més pura que en el cas d'altres poetes que ho fan més de laboratori o per conjuntures o perquè és un tema literari que pot pegar, donar resultat.*

R.- I també per qüestió de caràcter, perquè sempre pense en els altres. Abans de fer una cosa pense si perjudicarà algú, si faré mal. Crec que tinc el defecte de no ser egoista.

P.- *Potser el fet de no haver estat egoista t'haja portat a exiliar-te, és a dir: si no veig una capacitat de resposta, si no m'encoratgen, penses, és que segurament no els interesse literàriament.*

R.- Exactament.

P.- *Això indiscutiblement diu molt objectivament en favor teu, en favor d'una independència, una rebel·lia molt lúcida i molt crítica; però també comporta que la literatura catalana ha deixat de tenir més producció teua. Encara estem a temps; supose que continuaràs escrivint no sols poemaris sinó que crec que hauries d'intentar d'escriure narrativa.*

R.- Precisament, estic escrivint una novel·la, *Al límit de l'absurd*. Serà el meu tercer llibre de narrativa en la nostra llengua, a més dels cinc poemaris ja escrits i en part publicats. Si te n'adones, veuràs que els llibres venen ara menys espaiats...

Desembre de 1994